

تبیین مؤلفه‌های کالبدی محیط حامی رفتار اخلاق محور از منظر اندیشه اسلامی

یحیی جمالی

دانشجوی دکتری دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اصفهان، اصفهان، ایران.

مینو قره‌بگلو

استاد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران (نویسنده مسئول)

Email: m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir

محمد جمالی

دانشجوی کارشناسی دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۱۰ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۱۱/۰۴

چکیده

محیط پیرامون انسان به‌عنوان بستر تحقق اعمال، یکی از عواملی است که می‌تواند بر شکل‌گیری رفتار وی اثر گذارده و در صورت عدم ایفای نقش مطلوب خویش، قطعه‌ای از پازل هدایت اخلاقی فرد و به تبع آن اجتماع، مختل خواهد شد. این پژوهش با پاسخ به سوال چابستی ویژگی‌های کالبدی محیط حامی رفتار اخلاقی، به دنبال ارائه مصادیق کالبدی برای محیط است که بتواند بستر مناسبی برای اعمال اخلاقی، از منظر اندیشه اسلامی آورد. این امر با رویکرد کیفی و روش توصیفی تحلیلی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای و مصاحبه با متخصصین به انجام رسیده و حوزه بررسی آن محیط‌های عمومی است. با بررسی محیط در سه سطح ادراکی، رفتاری، و کالبدی، بعضی از فرامین اخلاقی موجود در منابع دینی در دو سطح ادراکی و رفتاری، تحت عنوان انسان‌شناسی دینی و جامعه‌شناسی دینی، شناسایی و عوامل اختلال‌آفرین در این فرامین ریشه‌یابی شد و برای جلوگیری از ایجاد آن‌ها، راهکارهای کالبدی ارائه شد. با تحقق ویژگی‌های کالبدی ارائه شده از دریچه هر یک از سطوح محیط، می‌توان امید داشت که محیط، بسترساز امر اخلاقی گردد.

واژگان کلیدی: رفتار اخلاقی، مکان، امکان‌دهندگی، اخلاق اسلامی

۱. مقدمه

انسان خواه در جامعه زندگی کند، خواه در زاویه‌ای به سر ببرد، نیازمند به اخلاق است و وجود و رعایت اخلاق، تنها برای ایجاد یک مدینه فاضله، شهر و یا کشور متمدن و با فرهنگ نیست. اهمیت این مقوله تا جایی است که پیامبر مکرم اسلام (ص) هدف از بعثت خویش را به کمال رساندن صفات نیکوی اخلاقی بر شمرده‌اند (طبرسی ۱۳۹۰، ۱۸). علمای اخلاق، اخلاق را به دو بخش نظری (در این بخش از اخلاق از فلسفه اخلاق یعنی از مبانی و زیربنای اخلاق و معیار خوبی‌ها و بدی‌ها بحث می‌شود) و عملی (آداب و دستورهایی خاص است که در مسیر تزکیه و تهذیب، التزام به آنها ضرورت دارد و از طریق عمل، فرد را به اهداف نزدیک می‌کند) تقسیم می‌کنند. اخلاق عملی که در پژوهش پیش‌رو مورد توجه است، خود قابل تقسیم به اخلاق حرفه‌ای معمار، اخلاق در معماری (بروز صفات اخلاقی در بنا) و اخلاق و رفتار متاثر از محصول عمل معماری است که در سه حیطه اخلاقی در برابر معبود، در برابر خود، و در برابر سایرین قابل بررسی است (ولیزاده اوغانی و وفایی‌پور سرخابی ۱۳۹۷، ۱۳-۶). در خصوص ارتباط اخلاق و معماری پژوهش‌های متعددی صورت پذیرفته است که بیشتر آن‌ها متمرکز بر اخلاق حرفه‌ای معمار (نازی دیزجی و دیگران ۱۳۸۹؛ آقا شریفیان اصفهانی و امین‌پور ۱۳۹۴؛ ندیمی ۱۳۸۶، کالیر^۱ ۲۰۰۶)، و نحوه بروز صفات اخلاقی در بنا می‌باشند (حیاتی و دیگران ۱۳۹۷؛ ولی‌زاده اوغانی و ولی‌زاده اوغانی ۱۳۸۹؛ پورمند و دیگران ۱۳۹۴؛ یاران و بهرو ۱۳۹۶، چان^۲ ۲۰۱۵) و آنچه تابحال کمتر مورد توجه محققین امر قرار گرفته، رفتار متاثر از معماری و محیط است و معدود پژوهش‌های صورت پذیرفته در این حوزه (دانائی‌نیا و توتونچی ۱۳۹۶؛ نقره‌کار و دیگران ۱۳۸۹) نیز به دنبال ارائه مصادیق کالبدی محیطی برای حمایت از رفتار اخلاقی نبوده‌اند. مسئله این تحقیق چگونگی فرایند حمایت‌کنندگی محیط از رفتار اخلاقی و چستی ویژگی‌های محیط حامی رفتار اخلاقی است و هدف از پژوهش پیش‌رو ارائه مصادیق کالبدی است که بتواند بستری مناسب برای بروز رفتار اخلاق محور در فضاهای عمومی از نگاه اندیشه اسلامی را فراهم آورد.

۲. روش تحقیق

این پژوهش با رویکرد کیفی و روش توصیفی تحلیلی

و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای، برای پاسخ به سوال تحقیق، در ابتدا به بررسی و شناخت ماهیت رفتار و انواع رفتار اخلاقی می‌پردازد، سپس ضمن بررسی عوامل موثر بر بروز رفتار، به شناخت نظریات مرتبط با چگونگی تاثیر محیط بر رفتار، به‌عنوان یکی از عوامل موثر بر ایجاد رفتار خواهد پرداخت. در ادامه با تکیه بر ماهیت امکان‌دهندگی محیط و نظریه موقعیت تکلیفی و بررسی ابعاد مختلف محیط از منظر اندیشه اسلامی، مولفه‌ها و مصادیق کالبدی مرتبط با هر یک از ابعاد ادراکی و رفتاری محیط، در فضاهای عمومی ارائه خواهد شد. برای جلوگیری از غلبه تفسیر شخصی نگارندگان بر ماهیت علمی پژوهش در ارائه مصادیق کالبدی، از تکنیک دلفی استفاده شد (حبیبی^۳ و دیگران ۲۰۱۴). مطابق این تکنیک، در گام اول، مؤلفه‌های کالبدی متناظر با هر یک از عوامل موثر بر وحدت در دو سطح ادراکی و رفتاری، در قالب پرسشنامه‌ای با طیف لیکرت، توسط جامعه آماری ۱۲ نفره‌ای از خبرگان حوزوی و دانشگاهی متخصص در امر فقه معماری و شهرسازی، مورد سنجش قرار گرفت. علاوه بر پرسش‌های چندگزینه‌ای، چند سوال باز نیز مطرح شد و از ایشان خواسته شد تا اگر روی موارد تحت پرسش، نظری دارند و یا موارد دیگری نیز مد نظرشان است، آن‌ها را نیز یادداشت نمایند. با بررسی این مرحله، مولفه‌هایی که میانگین نمره آن‌ها زیر ۳ بود، از بین مولفه‌ها حذف شد و پرسشنامه دومی تهیه شد که تمام پرسش‌های چندگزینه‌ای بودند و افزون بر حذف سوالات با نمره زیر ۳، سوالات جدیدی نیز مبتنی بر نظرات هر یک از نخبگان در پرسش‌های باز مرحله اول، افزوده شد و مجدداً توسط جامعه نخبگانی دلفی تکمیل شد. در نهایت با بررسی پرسشنامه‌ها و حذف مولفه‌های با میانگین زیر ۳، مولفه‌های کالبدی نهایی به تایید رسید.

۳. ادبیات تحقیق

۳-۱. ماهیت رفتار و انواع رفتار اخلاقی از دیدگاه اسلامی

در اسلام غالباً در مواردی که سخن از «عَمَل» به میان می‌آید، این سخن توأمان با انگیزه‌ها و درونیات بیان می‌شود (مائده/۸۹؛ بقره/۲۶۴؛ انعام/۱۵۸)^۴. برای مثال در حدیثی از پیامبر اکرم (ص) نقل شده است که ایمان و عمل دو برادر بسته شده به یک ریسمانند که خداوند یکی

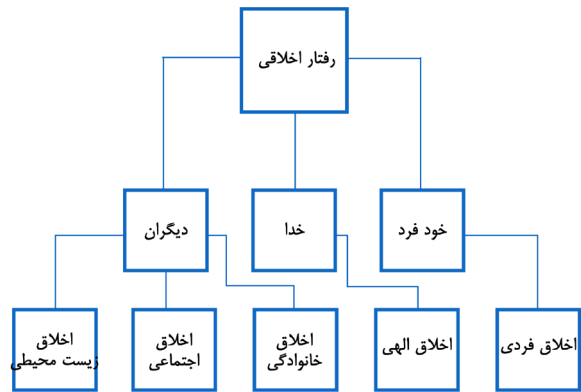
را بدون دیگری نمی‌پذیرد^۵ (محمدی ری‌شهری ۱۳۸۶، ج ۱، ۴۱۲).

رفتارهای اخلاقی را با عنایت به حیطة عمل، می‌توان به صورت زیر دسته‌بندی کرد (شکل ۱) (مصباح یزدی ۱۳۹۰، ۱۷۸-۱۷۵):

۱. رفتارهایی که مربوط به خدا است و خداوند متعال، متعلق این دسته از افعال است و تحت عنوان «اخلاق الهی» از آن یاد می‌شود.

۲. رفتارهایی که مرتبط با خود فرد است؛ هر چند ممکن است برخی از این رفتارها و جوانب آنها به خدا یا دیگران هم مرتبط شود، اما در انجام آنها، اصالتاً خدا لحاظ نمی‌شود. این دسته از افعال با عنوان «اخلاق فردی» شناخته می‌شوند.

۳. رفتارهای اجتماعی که مربوط به ارتباط فرد با دیگران است. این قسم از رفتارها اگر متعلق به حوزه خانواده باشند از آن تحت عنوان «اخلاق خانوادگی»، اگر در ارتباط با دیگر افراد جامعه باشد «اخلاق اجتماعی» و اگر متعلق به سایر موجودات باشد تحت عنوان «اخلاق زیست محیطی» از آن یاد می‌شود.

شکل ۱. حیطة بندی رفتار اخلاقی (ترسیم: نگارندگان؛ برگرفته از مصباح یزدی ۱۳۹۰)

در این پژوهش بیشتر دسته دوم و سوم رفتارهای اخلاقی مدنظر نگارندگان است و به رفتارهایی که خداوند متعال، متعلق آنهاست پرداخته نشده است.

۳-۲. عوامل موثر بر رفتار اخلاقی

در خصوص شرایط و عواملی که باعث بروز رفتار اخلاقی در انسان می‌گردند، می‌توان قائل به عوامل زیر

بود:

۱. عوامل درونی: مواردی است که در نفس انسان وجود داشته و بر شکل‌گیری رفتار اخلاقی تأثیر می‌گذارد. این عوامل مشتمل بر فطرت^۶ (روم/۳۰)، عقل (ابن ابی جمهور ۱۴۰۳ق، ج ۱، ۲۴۸)، اراده (غیائی ۱۳۹۴، ۶۵)، نیت (شیروانی ۱۳۷۹، ۹۷)، ایمان (رزاقی ۱۳۸۷، ۱۵۴؛ مغنیه ۱۳۸۶، ۳۸۹)، تقوا (تمیمی آمدی ۱۳۶۶، ۳۵۲) و تخیل (غیائی ۱۳۹۵، ۷۰-۶۹) است.

۲. عوامل زیستی وراثتی: از دیگر عوامل مؤثر بر رفتار، می‌توان به نقش وراثت به معنای انتقال طبیعی برخی از صفات و خصوصیت‌های زیستی، بدنی، عقلی یا ذهنی و اخلاقی از اجداد و والدین، به فرزندان، اشاره کرد (شعاری‌نژاد ۱۳۹۲، ۶۰). در قرآن کریم آمده است: ... و فرزندی هم جز بدکار و کافر از آنان به ظهور نمی‌رسد (نوح/۲۷)^۷؛ همانا خدا آدم و نوح و خاندان ابراهیم و عمران را بر جهانیان برگزید (آنان) فرزندی هستند برخی از نسل برخی دیگر... (آل عمران/۳۴-۳۳)^۸؛ گرفته شدن بعضی از بعضی دیگر یا اشاره به عامل وراثت دارد یا عامل تربیت خانوادگی و یا هردو آنها؛ که در هر حالت، شاهدهی است بر تأثیر وراثت و تربیت در شخصیت و فضیلت و تقوا (مصباح یزدی ۱۳۸۴، ج ۱، ۱۶۹).

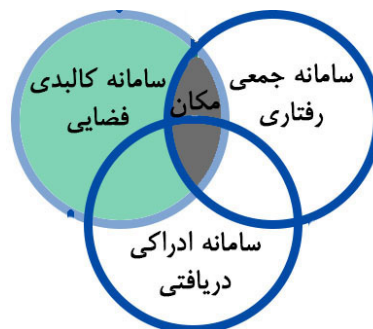
۳. عوامل محیطی: کلیه رفتارهای انسان اعم از ناخودآگاه و خودآگاه، با محیط سازگاری دارند. محیط مفهومی عمومی است که به همه احوال، اوضاع و نیروهایی که از راه محرک‌ها بر انسان، اثر می‌گذارند و وی از آنها متأثر می‌شود اطلاق می‌گردد (احمدی ۱۳۸۱، ۸۱). در آیه ۵۸ سوره اعراف^۹ انسان‌ها به گیاهان تشبیه شده‌اند و محیط زندگی ایشان به زمین‌های پاک و ناپاک و همانطور که قطرات باران در شوره‌زار، سنبل به بار نمی‌آورد؛ در یک محیط آلوده نیز پرورش انسان‌های سالم، دشوار است (مکارم شیرازی ۱۳۸۵، ج ۶، ۲۱۳). همچنین آیات ۲۷ و ۲۸ سوره اعراف^{۱۰} نیز به نقش دوست، در سعادت و شقاوت انسان اشاره دارد و بیانگر تأسف عمیق ظالمان در روز قیامت است که ناشی از برگزیدن دوستان نامناسب در دنیا و عدم دوستی با نیکان است.

۳-۳. رویکردها به برهم کنش محیط و رفتار

محیط به سه سامانه کالبدی- فضایی، جمعی- رفتاری و ادراکی- دریافتی، قابل تقسیم است و هریک

از این سامانه‌ها بر دیگری تاثیرگذارند (شکل ۲) (کانتر^{۱۱} ۱۹۷۷، ۱۵۸)؛ بنابراین رفتارها و نگرش‌های انسانی با محیط مصنوع ارتباط دارند.

شکل ۲. مولفه‌های مکان (مأخذ: کانتر ۱۹۷۷، ۱۵۸)

حال نکته قابل تأمل، چگونگی اثرگذاری محیط مصنوع (سامانه کالبدی) بر رفتار انسان و کمک به شکلگیری امت واحد بشری است. در زمینه چگونگی تأثیر محیط بر رفتار انسان‌ها، در مطالعات روانشناسی محیطی با چهار دیدگاه جبری، اختیاری، احتمال‌دهندگی، و امکان‌گرایی روبرو بوده (هر یک از این چهار دیدگاه، می‌توانند در خصوص نظریات ابژکتیو و سوژکتیو صادق بوده و ذیل هر یک از آن‌ها قابل تعریف باشند)؛ که در دیدگاه جبری سیطره کامل محیط بر رفتار انسان مورد توجه قرار گرفته است و محیط به عنوان عاملی با تأثیر قطعی بر رفتار منظور شده است. طبق رویکرد اختیاری محیط هیچ تأثیری بر رفتار انسان ندارد. در رویکرد احتمال‌گرایی با توجه به عدم قطعیت رفتار انسان، محیط فرصت‌ها یا محدودیت‌هایی را برای انسان ایجاد کرده و فقط احتمال وقوع بعضی از فعالیت‌ها را بیشتر می‌کند (لنگ ۱۳۸۶، ۱۱۴). طبق رویکرد امکان‌گرایی که متأخرترین رویکرد در بین سایر رویکردها است، محیط فرصت‌ها و محدودیت‌هایی را برای انسان فراهم می‌کند و ممکن انسان با عنایت به استعدادها، انگیزه‌ها و ارزش‌هایش، ذیل فرصت‌ها و محدودیت‌هایی که محیط برایش بوجود آورده است، رفتار خاصی را انجام بدهد یا ندهد (کارمونا^{۱۲} و دیگران ۲۰۰۳، ۱۰۶).

نحوه ارتباط محیط با انسان، افزون بر نگرش فوق مبنی بر جبری بودن یا نبودن و غیره، از زوایای دیگری نیز قابل بررسی است و رویکردهای مختلفی در حوزه برهم کنش محیط و رفتار وجود دارد که عبارتند از دیدگاه ابژکتیو، سوژکتیو، و موقعیت تکلیفی.

دیدگاه ابژکتیو^{۱۳}: در این دیدگاه، تمرکز طراح محیط، بر مشاهدات عینی است. مشاهداتی از جنس چگونگی رفتار و محیط فیزیکی که اولویت در وقوع فعل را به کیفیت فضا مرتبط می‌داند. در اندیشه اسلامی نیز می‌توان نگرشی نزدیک به این دیدگاه را در آیه ۸۰ سوره نحل مشاهده کرد که می‌فرماید «وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا...» و خانه را به‌عنوان تامین‌کننده آرامش انسان معرفی می‌کند. رفتارگرایی، نظریه نحو فضا و نظریه کنش متقابل به‌عنوان نمایندگان شاخص این نگرش به حساب می‌آیند. از نگاه رفتارگرایان، واقعیت‌های رفتاری، بدون در نظر گرفتن ایده‌آل‌ها، مبنای برنامه‌ریزی در معماری است (استیونسون ۱۳۸۸، ۶۳-۶۱). رویکرد طراحی مشارکتی، به‌عنوان رویکرد طراحی مورد قبول این نگرش، در موضوعات بالادستی فرهنگی، قائل به هنجارهای مورد پذیرش جمع است؛ حتی اگر با هنجارهای کلی فرهنگی در تعارض باشند (ناری‌قمی و عباس‌زاده ۱۳۹۳، ۵۶). نظریه نحو فضا نیز، رویکردی است که محیط به‌عنوان الگوی شکل‌گیری کاربری‌ها و الگوی تحرکات انسانی در نظر گرفته می‌شود. طبق این نظریه، جوامع انسانی، از فضای شهر به‌عنوان جهت‌دهنده و منبع لازم برای سازماندهی رفتاری خویش استفاده می‌کنند (همدانی گلشن ۱۳۹۴، ۸۸). کنش متقابل‌گرایی یا «تعامل‌گرایی» در جامعه‌شناسی خرد، دیدگاهی نظری است که رفتار اجتماعی را محصول تعامل فرد و موقعیت می‌بیند (بایومیسستر^{۱۴} و توننگه^{۱۵} ۲۰۰۱، ۱۱۲۷۶-۱۱۲۸۱). این نظریه بر نقش تجربی ادراک تاکید دارد و رابطه پویا میان فرد و محیط را مبنای تحلیل قرار می‌دهد (امامقلی و همکاران ۱۳۹۱، ۳۲).

دیدگاه سوژکتیو^{۱۶}: طبق این نگرش شکل مادی یک جامعه، برداشتی است از آن جامعه است که در قالب فضا-زمان تحقق می‌یابد. جامعه به خودی خود، صورت مادی ندارد؛ بلکه این نگرش‌های اجتماعی است که موجب صورت‌گیری یک اجتماع می‌شود ولی خود به چشم نمی‌آیند. درست همانند گرامر در زبان، که آنچه به‌عنوان محصول زبانی مشاهده می‌شود، حاصل کاربست آن در حروف و لغات و جملات است، اما خودش صورت مادی ندارد. این نگاه، در مورد محیط مصنوع بشری نیز صادق است. محیط مصنوع، صرفاً بیانگر فعل و انفعالات انسانی نیست؛ بلکه محصول و نشانگر جنوتایپ‌های اجتماعی

دینی، که جهان‌بینی جامعه بر بستری از الهیات دینی جریان دارد، لازم است ندای دینی به کار گرفته شود تا بتوان بتوان به گفتم و گوها و چالش‌های میان‌رشته‌ای از جنس دغدغه‌های مقاله پیش‌رو (ارتباط معماری و اخلاق) پاسخ گفت (ادواردز^{۱۹}، ۲۰۱۲، ۲۴).

در قالب نظریه موقعیت تکلیفی اسلامی، معماری همچون کاسه‌ای سفالین پر از آب است که می‌توان مقدار معینی آب را در آن ریخت و مصرف کرد که در این‌جا، اثر اصلی مربوط به مظلوف (آب) است که به بدن وارد می‌شود (ناری‌قمی ۱۳۹۱، ۵۲). در این رویکرد، وظیفه ظرف، تنها، به سلامت رساندن مظلوف به مقصد نهایی است و خودش جنبه معرفتی ندارد؛ بر خلاف دیدگاه سنت‌گرایان که برای ظرف، وجه معرفتی قائل‌اند. همانگونه که در حدیث نبوی آمده است: جَعَلَ الْاَرْضَ مَسْجِدًا لِامْتِنِكَ (نوری ۱۴۰۸ ق، ج ۲، ۵۳۰)، سراسر زمین مسجد است و مقدس بودن مکان، امری فراگیر و قاعده‌ای کلی است که نامقدس، استثنایی بر آن است و به واسطه تغییراتی که انسان در محیط پدید می‌آورد، حاصل می‌شود. بنابراین موضوع اصلی، یافتن علل خروج مکان از دایره تقدس است. با این رویکرد، دیگر نیازی به توسل انسان به ابزار کالبدی برای تجلی یا کشف امر ماورایی نیست؛ بلکه به عکس، انسان باید مراقب باشد تا به واسطه تغییراتی که در محیط پدید می‌آورد، به تقدس فراگیر زمین، خللی وارد نسازد. در این رویکرد، منشأ تقدس، اشیای مادی نیستند؛ بلکه فضا است که این تقدس را به ظهور می‌رساند و نقش کالبد در آن، تفکیک فضاها با کیفیاتی خاص است؛ نه ظهور آن کیفیت. بنابراین می‌توان گفت اسلام نقشه‌ای شناختی از فضای مقدس و فراگیر عالم رسم می‌کند که کالبد بیرونی، سازنده آن نیست، بلکه تنها می‌تواند به آن فضا، خدشه وارد کند یا نکند (همان، ۵۸-۵۹).

رویکرد امکان‌گرایی، افزون بر به متاخرتر بودن در حوزه مطالعات محیط و رفتار، با مبانی دینی نیز سازگاری بیشتری دارد، چنانکه آیه ۳ سوره انسان^{۲۰} بیانگر این امر است که خداوند متعال بستر مناسب را برای انسان فراهم کرده و انسان‌ها می‌توانند مسیر شقاوت یا سعادت را برگزینند. با توجه به نگاه تکلیف‌گرای اسلامی در نظریه موقعیت تکلیفی، پژوهش‌های ذیل، با تکیه بر رویکرد امکان‌دهندگی محیط، بسترسازی محیط برای رفتار اخلاقی را مورد بحث قرار می‌دهد.

است و به همین پشتوانه صورت پذیرفته‌اند و همین موضوع است که محیط را قدرتمند ساخته است. اصلی‌ترین اشتباه بشر در مورد این پدیده‌ها نیز در همین‌جا است؛ یعنی جایی که به دنبال یافتن نظم ماشینی در پدیده‌ها است (هیلیبر^{۱۷}، ۲۰۰۷، ۳۱۰-۳۱۲). در قرآن کریم هم به نوعی به این ارتباط اشاره شده است؛ برای مثال در آیه ۴۵ سوره اِپْرَاهِیْم آمده است که وَ «سَكَنْتُمْ فِي مَسَاكِنِ الَّذِينَ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ» که ریشه نامطلوبیت فضا را در افرادی می‌داند که پیشتر در محیط ساکن بوده و به خویشتن ظلم می‌کردند. اندیشه فرهنگ‌گرایانی همچون راپپورت^{۱۸} که فرهنگ را به‌عنوان نوعی جهان‌بینی، و جهان‌بینی را منشأ ارزش‌ها (مجموعه‌ای از ایده‌آل‌ها و آرمان‌ها) معرفی می‌کند و در ادامه، ارزش‌ها را به‌عنوان عامل صورت‌دهی به شیوه زندگی بیان می‌کند که با سمت و سو دادن به فعالیت‌ها (که خود فعالیت‌ها را در دو جنبه معلوم و نامعلوم قرار می‌دهد و جنبه معلوم را فاقد وجوه فرهنگی و برخاسته از نیازها و جنبه نامعلوم را نشأت گرفته از خواسته‌ها و منحصر در فرهنگ، منظور می‌کند) و نحوه انجام آن‌ها، بر صورت‌خانه (محیط مصنوع) اثرگذار هستند (راپپورت ۱۹۹۸، ۸-۱۱؛ همان ۲۰۰۵، ۹۸). سنت‌گرایان مسلمان را می‌توان ذیل این نگرش تعریف کرد. از نگاه ایشان معماری از صرفاً از جنس ماده نیست و در اصل آن‌چه معماری را ارزشمند می‌سازد؛ مفاهیمی است که در پس کالبد آن نهفته است. «وقتی به دقت به شهر اسلامی می‌نگریم، درمی‌یابیم که این وحدت و وابستگی درونی، به‌طور بی‌واسطه در معماری متجلی است...؛ معماری قدسی اسلام نور می‌افشاند و کل معماری سنتی اسلامی را تحت تاثیر قرار می‌دهد و ویژگی تجلی حضور قدسی را برای آن به ارمغان می‌آورد (نصر ۱۳۷۵، ۵۹). از دیگر نظریه‌پردازان این حوزه می‌توان به بسیم سلیم حکیم اشاره کرد که به نوعی در زمره فرهنگ‌گرایان مسلمان قرار می‌گیرد و میراث فرهنگی، عقاید دینی و اجتماعی را در شکلگیری شهرهای مسلمان، اثرگذار می‌داند (سلیم حکیم ۱۳۸۱).

دیدگاه موقعیت تکلیفی: تأمل در مورد افراد و بروندادهای فرهنگی جامعه که معماری نیز به نوعی نماینده آن‌ها است، باید با در نظر گرفتن محیط‌های فرهنگی، پارادایم‌ها و جهان‌بینی‌هایی همراه شود که معانی زندگی فردی و جمعی را محدود می‌کند. در جوامع

و وظیفه‌اش، نقش دربرگیرندگی مظلوف (رفتار انسان) و به سلامت رساندن آن به مقصد است و خود جنبه معرفت‌شناختی ندارد؛ و (۳) رویکرد امکان‌دهندگی محیط برای بروز رفتار، می‌توان گفت در محیط‌های نامقدس به دلیل خروج محیط از دایره تقدس (نه به دلایل معرفت‌شناختی) امکان بروز رفتار غیراخلاقی از جانب انسان بیشتر می‌شود. این مطلب به تفسیری بیانگر نوعی ارتباط همساختی میان محیط و رفتار نیز می‌باشد؛ نوعی همساختی فارغ از نگاه جبرگرایانه؛ همساختی در قالب اندیشه امکان‌گرایی. به تعبیری ساده‌تر همانگونه که در محیط نامقدس، امکان بیشتری برای بروز رفتار غیراخلاقی وجود دارد، اگر محیطی بستری برای رفتار غیراخلاقی باشد، امکان اینکه آن محیط به دلیل تغییرات انسانی، از دایره تقدس خارج شده باشد، بیشتر است. با توجه به ویژگی‌های یادشده درباره ماهیت ارتباط بین رفتار و کالبد و تطبیق سامانه‌های محیطی در دانش روانشناسی محیطی و اندیشه اسلامی و طبق مباحث مطرح شده در زمینه مولفه‌های اخلاقی مطلوب اسلام و حیطه تأثیر آن‌ها، می‌توان در این خصوص الگوی ذیل را متصور شد (شکل ۳).

در این نگرش با بررسی برخی دستورات اخلاقی (مؤلفه‌های اخلاقی بسیاریند و طبعاً بررسی کلیه این دستورات در قالب یک پژوهش امکان‌پذیر نیست؛ در این پژوهش، بخشی از آن دستورات مورد بررسی قرار گرفتند که طبق بررسی‌های نگارندگان، ارتباط قوی‌تری با محیط به‌عنوان یکی از عوامل مؤثر بر ایجاد رفتار داشتند)، در قالب مولفه‌های مطرح شده در حوزه انسان‌شناسی دینی و نگاه دین به جامعه، عوامل مختل‌کننده این فرامین اخلاقی، طبق موارد مطرح شده در متون دینی (آیات قرآن و احادیث ائمه اطهار) و منابع معتبر در حوزه اخلاق عملی اسلامی، شناسایی شده (در بیشتر مولفه‌های اخلاقی، عوامل مختل‌کننده بیشتری نسبت به موارد ذکر شده در جداول ۲ و ۳ وجود دارد که از ذکر عواملی که بنا بر نظر کارشناسان امر، ارتباط چندانی با مباحث محیطی ندارند پرهیز شد) و برای هر یک از آن‌ها تفاسیر کالبدی مرتبط ارائه خواهد شد تا از خروج محیط از دایره تقدس، جلوگیری به عمل آید.

علاوه بر موارد مطرح شده در خصوص تعالیم اخلاقی در حوزه انسان‌شناسی دینی و جامعه‌شناسی دینی، در

۳-۴. ابعاد مختلف محیط از منظر اندیشه اسلامی در تعامل با رفتار اخلاقی

با تقسیم محیط به سه سامانه کالبدی- فضایی^{۲۱}، جمعی- رفتاری^{۲۲}، و ادراکی- دریافتی^{۲۳}، در مطالعات محیطی (کانتز ۱۹۷۷، ۱۵۸)، اگر این سامانه‌ها به‌عنوان حوزه‌هایی متمایز تصور شوند، با رویکرد موقعیت‌تکلیفی، حضور دین در بحث نیز با تفکیک به حوزه‌های مجزا توأم خواهد شد. در این صورت، بحث انسان‌شناسی دینی در قالب سامانه ادراکی، نگاه دین به جامعه در قالب سامانه رفتاری و نگرش دین به کالبد در سامانه کالبدی، مورد بررسی قرار خواهند گرفت. هریک از این موارد، محتوای جداگانه‌ای برای بحث پدید می‌آورد که در هر یک از ایشان، ممکن است مباحث دینی مقدم بر کل بحث یا فرعی از اصل بحث باشد؛ که در خصوص انسان‌شناسی و نگاه دین به جامعه با توجه به دیدگاه تکلیف‌گرا، تقدم مباحث دینی و در خصوص نگاه دین به کالبد، فرعیت دین، مشهود به نظر می‌رسد. اما در واقعیت، این سه حوزه از یکدیگر قابل تفکیک نیستند و بهتر آن است که این سه حوزه را سه بعد تجربه فضایی انسان- محیط، تصور نمود. گستره مباحث در این دو نگرش نیز، با یکدیگر تمایزاتی دارند. در نگاه اسلامی مباحث مطروحه در حوزه فردی، گستره‌ای از عالم جسمانی تا عالم روحانی را مشتمل می‌شود. در حوزه جمعی، تجربه‌ای از الگوهای روزمره زندگی تا بحث امت واحده به‌عنوان موجودیتی فرازمانی را دربرمی‌گیرد و در حوزه مکانی نیز، گستره‌ای از عالم محسوس تا عالم نامحسوس را در بر می‌گیرد؛ که این عالم روحانی و موجودیت فرازمانی و عالم نامحسوس، ماهیتی غیر از ماهیت سوپرناتو مدنظر روانشناسی محیطی تجربی دارد، بلکه فضایی است کاملاً متعین و مستقل از ذهنیت مخاطب. فضای بحث روانشناسی محیطی اسلامی در حوزه عوالم محسوس، در قالب فقه و در حوزه غیر محسوسات، به صورت اخلاق، تعریف شده است (ناری‌قمی و قره‌بگلو ۱۳۹۴، ۲۴-۲۵).

با استناد به دیدگاه موقعیت‌تکلیفی که (۱) محیط را بالذات مقدس می‌داند و نامقدس را استثنایی بر آن می‌پندارد که به واسطه تغییراتی که انسان در محیط پدید می‌آورد، حاصل می‌شود؛

(۲) محیط را به مثابه ظرفی می‌پندارد که تنها نقش

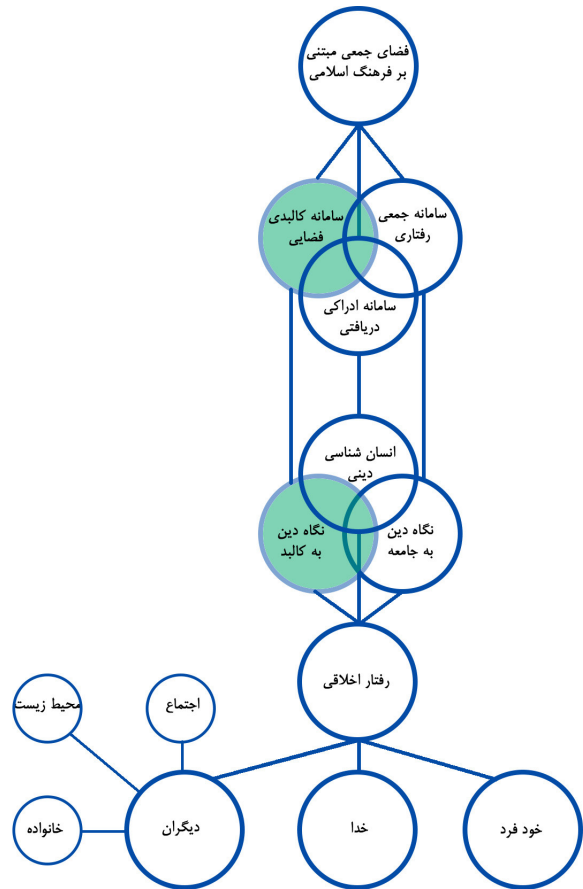
این قبیل احکام اگرچه در متون مربوطه، موجود و قابل مشاهده هستند و از جهتی، یافته این تحقیق محسوب نمی‌شوند، لکن عدم بیان آن‌ها در این جایگاه نیز موجب عقیم ماندن هدف پژوهش خواهد شد.

۴. یافته‌ها

با توجه به مدل تحقیق (نمودار ۲) که بر تقسیمات سه‌گانه کانتز استوار است و پیوند آن با حضور دین در فضای بحث، می‌توان سامانه کالبدی فضایی را متناظر با نگاه دین به کالبد، سامانه ادراکی دریافتی را متناظر با انسان‌شناسی دینی و سامانه جمعی رفتاری را متناظر با نگاه دین به جامعه تصور کرد. از آنجا که این تحقیق در نهایت به دنبال دستیابی به مولفه‌های کالبدی فضایی معماری است، در خصوص دو سامانه جمعی- رفتاری و ادراکی- دریافتی، لازم است از پیوند بالقوه و فصل مشترک این دو سامانه با سامانه کالبدی استفاده شود، تا بتوان برای سطوح ادراکی و رفتاری فضا، متناظر کالبدی تعریف کرد.

۴-۱. نگاه دین به کالبد

در حوزه نگاه دین به کالبد، توصیه‌هایی در منابع دینی در خصوص کالبد ابنیه وجود دارد (در برخی موارد اشاره مستقیم آیات و کلام معصوم، و در برخی تفسیر مفسرین) که بنابر اعتقاد مسلمانان مبنی بر صحت آموزه‌های اسلامی، این توصیه‌های کالبدی، در صورت رعایت، می‌تواند بستر مناسبی برای رفتار اخلاقی قلمداد شود. در این خصوص می‌توان به موارد متعددی اشاره کرد که البته بخشی از آن‌ها به کاربری‌هایی خصوصی اشاره دارد؛ بنابراین از ذکر آن موارد خودداری نموده و صرفاً مواردی مطرح خواهد شد که با موضوعیت این پژوهش (فضاهای عمومی) همخوانی داشته باشند (جدول ۱).

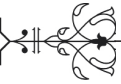

شکل ۳. مدل مفهومی تحقیق (مأخذ: نگارندگان)

برخی موارد، دین به صورت مستقیم، دستورات کالبدی نیز دارد که بنابر اعتقاد مسلمانان مبنی بر صحت تعالیم، انجام این احکام و ایجاد تغییرات مدنظر آن‌ها، در بستر محیط، به تقدس فراگیر زمین، خللی وارد نخواهد ساخت. این دستورات، گاه صراحتاً در قرآن یا کلام ائمه اطهار بیان شده و گاه با استناد به آیات و روایات منقول، توسط مفسرین امر؛ که در هر دو صورت قابل توجه و تأمل‌اند.

جدول ۱. مولفه‌ها و مصادیق نگاه دین به کالبد (مأخذ: نگارندگان)

مصادیق در منابع صریح	مؤلفه	مصادیق در منابع تفسیری
عدم اشرف مسجد بر منازل اطراف (حر عاملی ۱۴۱۶ق، ۴۲۶/۳۵)، بالا بردن ساختمان و پایین آمدن دین (محدث نوری ۱۴۰۸ق، ۴۶۷/۳).	اولویت نیازهای معنوی بر مادی و اهمیت مسجد در شهر (جن/۱۸؛ نور/۳۶؛ قصص/۵۹؛ اعراف/۱۷۹)۲۴.	اولویت کاربری‌های معنوی بر سایر کاربری‌ها (رئییسی ۱۳۹۷، ۱۴۴). اختصاص مرکزیت محله و شهر به مساجد و مسجد محوری (قرائتی ۱۳۹۳، ۱۳۱).
		تقدم کاربری‌های عمومی بر خصوصی در نظام استقرار کاربری‌ها (نقی‌زاده ۱۳۸۹، ۱۷).

تپه زمین و مصالح از مال حلال (پاینده ۱۳۸۲، ۱۶۲؛ محدث نوری ۱۴۰۸ ق، ج ۳، ۴۷۲)	حریم مسجد و حد همسایگی مسجد (حر عاملی ۱۴۰۹ ق، ج ۵، ۱۹۵-۲۰۲)	وجود ۴۰ خانه (یا کمتر) در اطراف مسجد از همه جهات جغرافیایی (رئسی ۱۳۹۷، ۱۴۹؛ همان، ۱۵۰)؛ مساحت محله چیزی در حدود ۱۷۶ هکتار و یا کمتر؛ مساحت مرکز محله مشتمل بر مسجد و کاربری‌های عمومی دیگر در حدود ۷۸۰۰ مترمربع (یا کمتر)؛ مساحت کاربری‌های عمومی در حدود ۵۰۰۰ مترمربع (یا کمتر)؛ جمعیت محله در حدود ۱۱۳۲۰ نفر یا کمتر (همان، ۱۵۸-۱۵۴).
گنج کردن دیوار (محدث نوری ۱۴۰۸ ق، ج ۳، ۴۵۶)	ساده زیستی (ص/۸۶) ۲۵.	بی‌تکلفی ساختمان (قرائتی ۱۳۹۳، ۵۴-۵۳).
جلوگیری از سد معبر (حر عاملی ۱۴۱۶ ق، ج ۲۵، ۴۲۶)؛ اندازه معبر در برخی راه‌ها حداقل ۷ زراع و در برخی دیگر حداقل ۵ زراع (طوسی ۱۳۶۵، ج ۷، ۱۳۰؛ حر عاملی ۱۴۱۶ ق، ج ۲۵، ۴۲۶).	نور (کشف/۱۷-۱۶) ۲۶.	بهرهمندی از نور طبیعی (قرائتی ۱۳۹۳، ۵۴).
خالی از کاربری بودن پیرامون مسجد از کلیه جهات تا فاصله ۴۰ ذراع (ابن بابویه قمی ۱۴۳۷ ق، ج ۲، ۱۰۲).	هوای مطلوب (انسان/۱۳)؛ قریش/۲) ۲۷.	استفاده از وسایل سرمایشی و گرمایش مناسب یا نقل مکان از جایی به جای دیگر (قرائتی ۱۳۹۳، ۵۵).
بوی خوش (ابن بابویه قمی ۱۴۰۶ ق، ۴۰؛ نهج‌البلاغه، حکمت ۳۹۷) ۲۸.	بوی خوش (ابن بابویه قمی ۱۴۰۶ ق، ۴۰؛ نهج‌البلاغه، حکمت ۳۹۷) ۲۸.	تهویه مناسب (قرائتی ۱۳۹۳، ۶۲).
رنگ (حر عاملی ۱۴۰۹ ق، ج ۵، ۷؛ بقره/۶۹) ۲۹.	رنگ (حر عاملی ۱۴۰۹ ق، ج ۵، ۷؛ بقره/۶۹) ۲۹.	استفاده از رنگ سفید، سبز و زرد و کراهت استفاده از رنگ سیاه (قرائتی ۱۳۹۳، ۶۵-۶۴).
کراهت حبس ادرار (نجفی ۱۳۹۶، ج ۱۱، ۸۶؛ نجفی ۱۳۹۶، ج ۴۰، ۸۱).	کراهت حبس ادرار (نجفی ۱۳۹۶، ج ۱۱، ۸۶؛ نجفی ۱۳۹۶، ج ۴۰، ۸۱).	تأمین سرویس‌های بهداشتی (قرائتی ۱۳۹۳، ۱۰۲).

۴-۲. مؤلفه‌های کالبدی محیط در تناظر با انسان‌شناسی دینی

برخی افعال باطنی، همچون توکل، حب و بغض برای خدا، و غیره به‌عنوان برترین اعمال توصیف شده‌اند. آنچه معین است این است که این اعمال حاصل علمی است که بر فرد محرز شده و به واسطه آن علم، این حالت درونی یا به تعبیر دیگر اعمال درونی بر وی مترتب می‌شود. حال این حالت درونی، می‌تواند جنبه مادی داشته باشد یا جنبه معنوی (بارنگ و بوی الهی). این قسم از اعمال با توجه ماهیت درون‌ریزشان، بیشتر در حوزه فضای وجودی یا انسان‌شناسی دینی قابل طرح هستند. مفاهیمی مانند حریم، امنیت، حیا، صحت نفس و دینداری، در این زمره قرار می‌گیرند (جدول ۲).

در نظریات غربی، عمدتاً به رفتار به‌عنوان نمودی بیرونی و قابل رؤیت، نگرینسته شده است. هرچند بیشتر این نظریات در مسیر تحقق عمل، به ابعاد ذهنی و درونیات عمل نیز توجه دارند، اما واژه رفتار را مترادف با بعد قابل رؤیت و نمایش می‌دانند که از قابلیت اندازه‌گیری و سنجش برخوردار است (میلتن برگر ۱۳۹۳، ۱۱-۱۳). اما در نگاه اسلام، دسته‌ای از اعمال نیز وجود دارند که به آسانی قابل مشاهده و اندازه‌گیری نیستند. برای نمونه، حدیثی از امام صادق (ع) نقل است که می‌فرماید: الایمانُ عمَل کله (محمدی ری‌شهری ۱۳۸۶، ج ۸، ۴۱۴). حتی

جدول ۲. مؤلفه‌های اخلاقی در فضای انسان‌شناسی دینی و تفاسیر کالبدی متناظر آن، مطابق نظرات کارشناسان در مرحله دوم مصاحبه‌ها

مؤلفه اخلاقی	عوامل مختل کننده	مصادیق کالبدی
حریم (طوسی ۱۳۵۶، ۳۸۱)	مقدار معین: حریم انسان کمتر از دو باع در تابستان (ابن بابویه قمی ۱۴۳۷ ق، ج ۲، ۱۰۲)؛ حریم درخت کمتر از وسعتی به طول شاخه‌های آن؛ حریم مسجد کمتر از ۴۰ ذراع (ابن بابویه قمی ۱۴۳۷ ق، ج ۲، ۱۰۲)؛ اشراف مناره بر خانه‌های اطراف (ابن بابویه قمی ۱۴۳۷ ق، ج ۱، ۲۳۹)؛ حریم دیوار کمتر از میزان زمین مورد نیاز برای ریختن مصالح (محقق حلی ۱۴۰۸ ق، ج ۲، ۲۸۷)؛ راه کم عرض تر از ۷ یا ۵ زراع (حر عاملی ۱۴۱۶ ق، ج ۲۵، ۴۲۶؛ طوسی ۱۳۶۵، ج ۷، ۱۳۰).	تفکیک حوزه سواره و پیاده، نسبت تراکم افراد به وسعت فضا؛ عدم توقف بر بازار؛ گسترش افقی شهر؛ معابر عریض از ۷ زراع؛ مصالح مناسب با ضریب انتقال صوت مناسب؛ استفاده از الگوهای معماری پایدار
مقدر نامعین: عدم توجه به قاعده لاضرار (محمدی ری‌شهری ۱۳۸۶، ج ۶، ۴۱۸) و قاعده سبق (محقق حلی ۱۴۰۸ ق، ۳/۲۲۲) در طراحی محیط.		

مصدق کالبدی	عوامل مختل کننده	مؤلفه اخلاقی
اختصاص بهترین موقعیت‌های شهری به کاربری‌های عمومی و شکلگیری شعاعی محلات و شهرها، کیفیت، موقعیت و نحوه استفاده از مبلمان شهری؛ سطح مناسب روشنایی محیط؛ جلوگیری از ممانعت پوشش گیاهی از اتصال بصری فضاهای عمومی؛ متناسب نگاه داشتن انتقال اصوات در محیط؛ خوانایی محیط و فرم فضا؛ پرهیز از اختلاف سطح افقی، کنج‌ها و فضای U و L شکل؛ وضعیت دسترسی‌ها	فقر (نهج البلاغه، حکمت ۳۱۹)؛ عدم نظارت همگانی (آل عمران/۱۰۴ و ۱۱۰؛ حج/۴۶؛ تحریم/۶)۳۱.	امنیت فیزیکی (قریش/۴- ۳۱)
استفاده از عناصر بومی در طراحی محیط؛ پرهیز از ایفای نقش معماری به‌عنوان کالای مصرفی؛ حفظ اتصال بصری برای عرضه کالاهای مصرفی؛ تظاهری به واسطه محل قرارگیری، نوع مصالح به کار رفته، نوع کاربری‌ها و غیره	گسستن از ریشه‌ها و شبیه شدن به بیگانگان (حجرات/۱۳)۳۲؛ مصرف‌گرایی (لقمان/۱۸)۳۵.	امنیت غیرفیزیکی (رعد/۲۸؛ فصلت/۳۰)۳۲.
پرهیز از کاربری‌های نافی عفت، افزایش میزان نظارت در محیط از طریق روشنایی مناسب محیط؛ حفظ اتصال بصری؛ پرهیز از انسداد صوتی با کمک مصالح مناسب و سازماندهی فضایی مناسب؛ عدم اختلاف سطح افقی؛ کنترل دسترسی‌ها و پرهیز از ایجاد کنج و زاویه	عدم ترس و شرم از انجام عملی به سبب اطمینان از عدم سرزنش (نساء/۱۰۸؛ طوسی ۱۳۵۶، ۷۷)۳۷ که بیانگر اختلال در سه رکن حیا یعنی فاعل (انجام‌دهنده فعل نادرست)، فعل (عمل نادرست) و ناظران (عدم نظارت) آن فعل است.	حیا و عفت (نهج البلاغه، حکمت ۲۲۳؛ نور/۳۱)۳۶.
محیط عاری از وجوه اشرافی گری در نظر افراد از طریق روش‌های مناسب ساخت، مصالح مناسب و غیره؛ استفاده از عناصر و المان‌های تاریخی	حب دنیا (تمیمی آمدی ۱۳۶۶، ۱۷۸)؛ مطالعه و آگاهی نسبت به تاریخ گذشتگان (هود/۱۸)۳۸.	صحت صحت روان نفس (طوسی ۱۳۵۶، صحت جسم ۱۶۴).
آسایش دمایی؛ آسایش رطوبتی؛ آسایش صوتی؛ توجه به شرایط فیزیکی افراد؛ آسایش حرکتی افراد متشکل از توجه به طراحی فضاهای مخصوص نشستن، ارتفاع مطلوب سقف فضاها، ارتفاع پله‌ها، ابعاد فضاها و غیره.	بی‌توجهی به قاعده لاضرار (محمدی ری شهری ۱۳۸۶، ج ۶ ۴۱۸).	
در نظر گرفتن مکان‌های مخصوص عبادت؛ پرهیز از ایجاد نظام طبقاتی در شهرسازی	غلبه محیط‌های شرک آلود (انبیاء/۵۳؛ مائده/۱۰۴)۳۹؛ فقر (محمدی ری شهری ۱۳۸۶، ج ۱، ۴۴۸).	عبادت و دینداری (طوسی ۱۳۵۶، ۱۲۱۳).

۳-۴. مؤلفه‌های کالبدی محیط در تناظر با

جامعه‌شناسی دینی

گروهی از اعمال در این دسته قرار می‌گیرند که جلوه بیرونی پررنگتری دارند، کمی هستند و قابلیت اندازه‌گیری و سنجش دارند. این دسته از اعمال به لحاظ فرمی، با تعریف رفتار از نگاه علم تجربی همخوانی بیشتری دارند (جدول ۳).

۵. نتیجه‌گیری

با استناد به قاعده تقدس فراگیر زمین، که نامقدس استثنایی بر آن است و ماهیت امکان‌آفرینی برای رفتار انسان، بیان شد که با جلوگیری از ایجاد تغییرات مخرب در بستر زمین، می‌توان از بسترسازی برای رفتار غیراخلاقی جلوگیری کرد. با بررسی محیط در سه سطح نگاه دین به کالبد، انسان‌شناسی دینی و جامعه‌شناسی دینی، برخی از فرامین اخلاقی موجود (در دو سطح انسان‌شناسی و

جدول ۳. مؤلفه‌های اخلاقی در فضای جامعه‌شناسی دینی و تفاسیر کالبدی متناظر آن، مطابق نظرات کارشناسان دلفی در مرحله دوم مصاحبه‌ها

مصدق کالبدی	عوامل مختل کننده	مؤلفه اخلاقی
منظور کردن کارگاه‌های تولیدی متناسب با ذات فضا به جهت فراهم آوردن بستر مناسب کسب‌وکار؛ توجه به کسب‌وکارهای خرد و دستفروشان، استفاده از علائم محیطی مناسب و خوانایی فضای کسب‌وکار؛ نزدیکی ویژگی‌های فیزیکی واحدهای کسب و کار با یکدیگر و عدم تفاوت چشمگیر آن‌ها باهم؛ استفاده از عنصر شفاف برای بالا بردن میزان نظارت بر محیط‌های کسب‌وکار در راستای کاهش تخلفات این حوزه.	عدم برقراری عدالت، عدم رعایت مروت، عدم رعایت عفت، طمع، ارتکاب فواحش (طوسی ۱۳۵۶، ۲۱۱)؛ کم کاری (مجلسی ۱۴۰۳ق، ج ۱۰۰، ۳۱۴).	آداب کسب و کار (طوسی ۱۳۵۶، ۲۱۱؛ نجم/۳۹)۴۰.

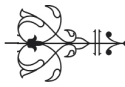

مصدق کالبدی	عوامل مختل کننده	مولفه اخلاقی
سادگی و همترازی محیط با وضعیت معیشتی قشر آسیب‌پذیر جامعه با استفاده از مصالح معمول؛ بهره‌مندی از حداقل‌ها در مبلمان محیطی؛ رعایت تناسب در ابعاد فضاهای مختلف؛ رعایت اصل پرهیز از بیهودگی و رعایت اصل خودبسندگی در قالب اعتدال در بهره‌مندی از تزئینات؛ بهره‌مندی از فضاهای چندعملکردی، استفاده از تزئینات کاربردی، امکان تأمین آسایش حرارتی	طمع و حرص (مجلسی ۱۳۷۸، ج ۲، ۲۶۷؛ خوانساری ۱۳۶۶، ج ۵، ۶۶). شکاف طبقاتی (قصص/۴؛ نهج‌البلاغه، حکمت ۳۲۸) ^{۴۲} .	قناعت (حجر/۸۸؛ طه/۱۳۱؛ طوسی ۱۳۵۶، ۳۱۷) ^{۴۱} .
ابعاد مناسب فضا نسبت به میزان بهره‌برداران؛ کنترل تعداد ورودی و خروجی‌ها و موقعیت قرارگیری و ابعاد آن‌ها؛ کاهش و کنترل تراکم افراد حاضر در فضا؛ کنترل بازشوها؛ نحوه سازماندهی فضایی، مصالح با ضریب انتقال صوت مناسب؛ عدم بالا رفتن ارتفاع اماکن عمومی و اشراف به منازل	صدای بلند (لقمان/۱۹) ^{۴۴} ؛ سد معبر (حر عاملی ۱۴۱۶ق، ج ۱، ۳۲۶)؛ عدم رعایت حریم بصری منازل اطراف (محدث نوری ۱۴۰۸ق، ج ۱، ۳۶۷).	آزار انسان به انسان
جلوگیری از تداخل مرز زندگی انسان و حیوان	نزدیکی بیش از حد حیوان و انسان و عدم تفکیک مرز زندگی آن‌ها (شمس شامی، ۱۴۱۴ق، ج ۵، ۲۱۲؛ کشف/۱۸) ^{۴۵} .	بی‌آزاری ^{۴۳} آزار انسان به حیوانات (احزاب/۵۸).
جلوگیری از تخریب طبیعت و تعرض به آن از طریق مرزبندی مناسب	قطع درختان و آتش زدن آن‌ها (مجلسی ۱۴۰۳ق، ج ۱۹، ۷۶؛ مجلسی ۱۴۰۳ق، ج ۱۹، ۱۷۷).	آزار انسان به طبیعت
پیشگیری از به‌وجود آمدن مناطق فقیرنشین؛ مکان‌های فاقد گشت پلیس؛ فضاهای پرت و دور افتاده؛ فضاهای باریک و تنگ؛ راهروهای کم‌نور بین ساختمان‌ها؛ پیاده‌روهای در امتداد خیابان با ستون‌های بتنی؛ مکان‌های پر ازدحام؛ تراکم زیاد فعالیت‌ها؛ وجود کاربری‌های نامتجانس در کنار هم؛ بی‌نظمی ناشی از تراکم زیاد فعالیت‌ها.	خشم (شوری/۳۷) ^{۴۷} .	عفو (آل عمران/۱۳۴؛ مائده/۹۵) ^{۴۶} .
اصل محرمیت در معماری ایرانی در فضاهای خصوصی؛ پررنگ کردن نقش خانواده در در محیط و ازدیاد و برجسته‌سازی فضاهای خانوادگی؛ پرهیز از وجود فضاهای بی‌کاربرد و بی‌هدف.	خودنمایی به نامحرم و توجه به نامحرم (نور/۳۱).	رعایت حجاب (نور/۳۱) ^{۴۸} .
جلوگیری از ازدحام و ایجاد سد معبر؛ ابعاد مناسب فضا نسبت به میزان بهره‌برداران؛ کنترل تعداد ورودی و خروجی‌ها و موقعیت قرارگیری و ابعاد آن‌ها؛ کاهش و کنترل تراکم افراد حاضر در فضا؛ فراهم آوردن شرایط آسایش جسمانی (صوتی، دما، رطوبت و غیره)؛ توجه به شرایط فیزیکی افراد در طراحی محیط، توجه به خواسته‌ها و نیازهای معقول بهره‌برداران در طراحی محیط، محیط فاقد وجوه اشرافی‌گری	آزار و اذیت (بقره/۲۶۳) ^{۵۰} ؛ بدخلقی (آل عمران/۱۵۹).	رفق و مدارا (آل عمران/۱۵۹) ^{۴۹} .
فضاهای همنشینی در قالب مکان‌هایی برای مراسم آیینی یا مذهبی یا غیره، شخصیت و شأنیت بخشیدن به عناصر ارتباطی مانند پله‌ها، موقعیت مکانی فضا و قرار گرفتن در هسته اصلی شهر، کاهش سرعت حرکت افراد در محیط با کمک نوع کاربری‌ها و سازماندهی غیرخطی فضاها	ناتوانی در دوستیابی و از دست دادن دوستان (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۲) ^{۵۲} .	آداب دوستی (نهج‌البلاغه، حکمت ۱۱) ^{۵۱} .
گسترش طبیعت در بستر زندگی و جلوگیری از غلبه فیزیکی و روانی محیط مصنوع بر طبیعت، نفوذ طبیعت به بستر زندگی از طریق کمک گرفتن از شفافیت فضایی بازشوهای مناسب و غیره، ساخت ساختمان‌هایی با مصرف پایین انرژی‌های فسیلی، استفاده از انرژی‌های پاک	ارج ننهادهن به محیط زیست و آلوده کردن آن (جوادی آملی ۱۳۹۰، ۲۹).	آباد ساختن زمین (هود/۶۱) ^{۵۳} .

مستقیمی نیز شده بود (نگاه دین به کالبد) که آن‌ها نیز در این تحقیق مورد استفاده قرار گرفت؛ چرا که بنا به باور مسلمانان، مبنی بر هموار شدن مسیر سعادت با تحقق فرامین اسلام، بهره‌مندی محیط از آن ویژگی‌های

جامعه‌شناسی) در متون اسلامی شناسایی و عوامل اختلال آفرین در این فرامین ریشه‌یابی شد و برای جلوگیری از ایجاد آن‌ها، راهکارهای کالبدی ارائه شد؛ همچنین در منابع دینی، بعضاً به ویژگی‌های کالبدی محیط اشارات

ملاحظه‌های اخلاقی

در این پژوهش با معرفی دقیق منابع، اصل امانتداری علمی رعایت و حقوق معنوی مؤلفین آثار، محترم شمرده شده است؛ همچنین سایر اصول اخلاقی، همچون رازداری و عدم مشخص نمودن اسامی نگارندگان نیز رعایت شده است.

کالبدی نیز به تقدس فراگیر زمین آسیبی وارد نخواهد ساخت. با تحقق مولفه‌های کالبدی بیان شده مرتبط با هر یک از سطوح محیط، می‌توان امید داشت که محیط مصنوع ایجاد شده، بستر مناسبی برای رفتار اخلاقی باشد و لطمه‌ای به تقدس فراگیر زمین وارد نسازد.

پی‌نوشت

۱. Collier
۲. Chan
۳. Habibi
۴. لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّعْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَدْتُمُ الْأَيْمَانَ (مائده/۸۹).
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَبْطُلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابِلٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ (بقره/۲۶۴).
- ...يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آيَاتِ رَبِّكَ لَا يَنْفَعُ نَفْسًا إِيْمَانُهَا لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيْمَانِهَا خَيْرًا قُلِ انْتَضَرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ (انعام/۱۵۸).
۵. الإِيمَانُ وَالْعَمَلُ أَخْوَانٌ شَرِيكَانِ فِي قِرْنٍ، لَا يَقْبَلُ اللَّهُ أَحَدَهُمَا إِلَّا بِصَاحِبِهِ.
۶. فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيُّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (روم/۳۰).
۷. إِنَّكَ إِنْ تَذَرَهُمْ يُضِلُّوا عِبَادَكَ وَلَا يَلِدُوا إِلَّا فَاجِرًا كَفَّارًا (نوح/۲۷).
۸. إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَى آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ (آل عمران/۳۳-۳۴).
۹. وَابْتَلَى الطَّيِّبَ يَخْرُجُ نَبَاتُهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبثَ لَا يَخْرُجُ إِلَّا نَكْدًا كَذَلِكَ نَصُفُّ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ (اعراف/۵۸).
۱۰. يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ يَنْزِعُ عَنْهُمَا لِبَاسَهُمَا لِيُرِيَهُمَا سَوَاتِهِمَا إِنَّهُ يَرَاكُمْ هُوَ وَقَبِيلُهُ مِنْ حَيْثُ لَا تَرَوْنَهُمْ إِنَّا جَعَلْنَا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ. وَإِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً قَالُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرَنَا بِهَا قُلِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ اتَّقُوا اللَّهَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ (اعراف/۲۷-۲۸).
۱۱. Canter
۱۲. Carmona
۱۳. Objective
۱۴. Baumeister
۱۵. Twenge
۱۶. Subjective
۱۷. Hillier
۱۸. Rapoport
۱۹. Edwards
۲۰. إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا (انسان/۳).
۲۱. Physical Attribute
۲۲. Activities
۲۳. Meanings
۲۴. وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا (جن/۱۸).
- فِي بُيُوتِ أَذْنِ اللَّهِ أَنْ تُرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ (نور/۳۶).
- وَمَا كَانَ رَبُّكَ مُهْلِكًا الْقُرَى حَتَّى يَبْعَثَ فِي أُمَمٍ رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِنَا وَمَا كُنَّا مُهْلِكِي الْقُرَى إِلَّا وَأَهْلُهَا ظَالِمُونَ (قصص/۵۹).
- وَلَقَدْ ذَرَأْنَا لِجَهَنَّمَ كَثِيرًا مِنَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا وَلَهُمْ أَعْيُنٌ لَا يُبْصِرُونَ بِهَا وَلَهُمْ آذَانٌ لَا يَسْمَعُونَ بِهَا أُولَئِكَ كَلَّا لَتَنْعَمَ بَلْ هُمْ أَصْلَ أُولَئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ (اعراف/۱۷۹).

۲۵. قُلْ مَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ (ص/۸۶).
۲۶. وَإِذْ اغْتَرَبْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهُ فَأَوْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيَهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مِرْفَقًا وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ إِلَيْهِمْ ذَاتَ الشِّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضَلِّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْسِدًا (كهف/۱۶-۱۷).
۲۷. مُتَكَلِّمِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا زَمْهَرِيرًا (انسان/۱۳).
- إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ (قريش/۲).
۲۸. وَ قَالَ (عليه السلام): نِعْمَ الطَّيِّبُ الْمُسَكُّ؛ خَفِيفٌ مَحْمَلُهُ، عَطِرٌ رِيحُهُ (نهج البلاغه، حکمت ۳۹۷).
۲۹. قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوْنُهَا تَسُرُّ النَّاطِرِينَ (بقره/۶۹).
۳۰. لِإِيْلَافِ قَرِيشٍ. إِيْلَافِهِمْ رِحْلَةَ الشِّتَاءِ وَالصَّيْفِ. فَلْيَعْبُدُوا رَبَّ هَذَا الْبَيْتِ. الَّذِي أَطْعَمَهُمْ مِنْ جُوعٍ وَأَمَّنَّهُمْ مِنْ خَوْفٍ (قريش/۴-۱).
۳۱. وَ قَالَ (عليه السلام) لَا يَبْنِيهِ مُحَمَّدٌ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ: يَا بَنِيَّ، إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكَ الْفَقْرَ، فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنْهُ؛ فَإِنَّ الْفَقْرَ مَنْقَصَةٌ لِلدِّينِ، مَدْهَشَةٌ لِلْعَقْلِ، دَاعِيَةٌ لِلْمَقْتِ.
۳۲. وَلَتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (آل عمران/۱۰۴).
- كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمُ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (آل عمران/۱۱۰).
- أَفَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونَ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبَ الَّتِي فِي الصُّدُورِ (حج/۴۶).
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ (تحریم/۶).
۳۳. الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (رعد/۲۸).
- إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَفَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ (فصلت/۳۰).
۳۴. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ (حجرات/۱۳).
۳۵. وَلَا تَصْعَرَ حَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمَسْ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ (القمان/۱۸).
۳۶. وَ قَالَ (عليه السلام): مَنْ كَسَاهُ الْحَيَاءُ نُوبَهُ، لَمْ يَرِ النَّاسُ عَيْبَهُ (نهج البلاغه، حکمت ۲۲۳).
- وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُنَّ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَى جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِهِنَّ أَوْ أَبْنَائِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّالِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَى عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يُضْرِبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا إِلَيْهِ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ (نور/۳۱).
۳۷. يَسْتَخْفُونَ مِنَ النَّاسِ وَلَا يَسْتَخْفُونَ مِنَ اللَّهِ وَهُوَ مَعَهُمْ إِذْ يُبَيِّنُونَ مَا لَا يَرْضَى مِنَ الْقَوْلِ وَكَانَ اللَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطًا (نساء/۱۰۸).
۳۸. وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا أُولَئِكَ يُعْرَضُونَ عَلَى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْأَشْهَادُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى رَبِّهِمْ أَلَا لَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الظَّالِمِينَ (هود/۱۸).
۳۹. قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ (الانباء/۵۳).
- وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا إِلَى مَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُوا حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (مائده/۱۰۴).
۴۰. وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى (نجم/۳۹).
۴۱. لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَخَفَضْنَا حَتَّى جَنَّاكَ لِلْمُؤْمِنِينَ (حجر/۸۸).
- وَلَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ إِلَى مَا مَتَّعْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِنْهُمْ زَهْرَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا لِنَفْتِنَهُمْ فِيهِ وَرَزَقُ رَبِّكَ خَيْرٌ وَأَبْقَى (طه/۱۳۱).
۴۲. إِنْ فَرَعُونَ عَلَا فِي الْأَرْضِ جَعَلْنَا أَهْلَهَا شَيْعًا يَسْتَضِعُّ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يُدِّعُ آبَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ (قصص/۴).
- وَ قَالَ (عليه السلام): إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ فَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ، فَمَا جَاعَ فَقِيرٌ إِلَّا بِمَا مَتَّعَ بِهِ غَنِيٌّ، وَ اللَّهُ تَعَالَى سَأَلَهُمْ عَنْ ذَلِكَ (نهج البلاغه، حکمت ۳۲۸).
۴۳. وَالَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا كَتَبْنَا فَيَقْدِ احْتَمَلُوا يَهْتَابُوا وَإِنَّمَا مِيبًا (احزاب/۵۸).
۴۴. وَأَقْصِدْ فِي مَشِيكَتِكَ وَأَغْضُضْ مِنْ صَوْتِكَ إِنْ أَنْكَرَ الْأَصْوَاتُ لَصُوتِ الْخَمِيرِ (القمان/۱۹).
۴۵. وَحَسْبِهِمْ أَيْفَاطًا وَهُمْ رُقُودٌ وَنَقَلِيهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَذَاتَ الشِّمَالِ وَكَلْبُهُمْ بَاسِطٌ ذِرَاعَيْهِ بِالْوَصِيدِ لَوِ اطَّلَعَتْ عَلَيْهِمْ لَوَلَّيْتَ مِنْهُمْ فِرَارًا وَلَمَلَّتْ مِنْهُمْ رُعْبًا (كهف/۱۸).
۴۶. الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (آل عمران/۱۳۴).
- يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيِّدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعْمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدِيًّا بِالْحَبِيبَةِ

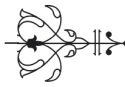
- أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامٌ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلٌ ذَلِكُمْ صِيَامًا لِيَذُوقَ وَبَالَ أَمْرِهُ عَمَّا سَلَفٌ وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمِ اللَّهُ مِنْهُ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ (مائده/۹۵).
۴۷. وَالَّذِينَ يَجْتَنِبُونَ كِبَارَ الْأَيْمِ وَالْفَوَاحِشَ وَإِذَا مَا غَضِبُوا هُمْ يَغْفِرُونَ (شوری/۳۷).
۴۸. وَقُلْ لِلْمُؤْمِنَاتِ بَعْضُنَ مِنْ أَبْصَارِهِنَّ وَيَحْفَظْنَ فُرُوجَهُنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَلْيَضْرِبْنَ بِخُمُرِهِنَّ عَلَىٰ جُيُوبِهِنَّ وَلَا يُبْدِينَ زِينَتَهُنَّ إِلَّا لِبُعُولَتِهِنَّ أَوْ آبَائِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ أَبْنَاءِ بُعُولَتِهِنَّ أَوْ إِخْوَانِهِنَّ أَوْ بَنِي إِخْوَانِهِنَّ أَوْ نِسَائِهِنَّ أَوْ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُهُنَّ أَوْ التَّابِعِينَ غَيْرِ أُولِي الْإِرْبَةِ مِنَ الرِّجَالِ أَوِ الطِّفْلِ الَّذِينَ لَمْ يَظْهَرُوا عَلَىٰ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ وَلَا يُضْرَبْنَ بِأَرْجُلِهِنَّ لِيُعْلَمَ مَا يُخْفِينَ مِنْ زِينَتِهِنَّ وَتُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعًا إِلَيْهِ الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تَفْلَحُونَ (نور/۳۱).
۴۹. فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ (آل عمران/۱۵۹).
۵۰. قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ (بقره/۲۶۳).
۵۱. وَقَالَ (عليه السلام): إِذَا قَدَرْتَ عَلَىٰ عَدُوِّكَ، فَاجْعَلِ الْعَفْوَ عَنْهُ شُكْرًا لِلْقُدْرَةِ عَلَيْهِ.
۵۲. وَقَالَ (عليه السلام): أَعْجَزُ النَّاسِ مَنْ عَجَزَ عَنِ اكْتِسَابِ الْإِحْوَانِ، وَأَعْجَزُ مِنْهُ مَنْ صَبَّحَ مِنْ ظَفَرٍ بِهِ مِنْهُمْ.
۵۳. وَإِلَىٰ تُمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تَوْبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ (هود/۶۱).

منابع

۱. قرآن الکریم. ۱۳۸۶. ترجمه‌ی مهدی الهی قمشه‌ای. تهران: پیام آزادی.
۲. نهج البلاغه. ۱۳۹۱. ترجمه‌ی سید جعفر شهیدی. تهران: علمی فرهنگی.
۳. پاینده، ابوالقاسم. ۱۳۸۲. نهج الفصاحه (مجموعه کلمات قصار حضرت رسول(ص)). تهران: دنیای دانش.
۴. آقا شریفیان اصفهانی، مهرداد، و احمد امین‌پور. ۱۳۹۴. فتوت‌نامه معماری. فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی (۱): ۸۱-۱۰۰.
۵. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین. ۱۴۰۳ق. عوالی اللثالی العزیزیه فی الاحادیث الدینییه، جلد ۱. قم: انتشارات سید الشهداء.
۶. ابن بابویه قمی، محمدبن علی. ۱۴۰۶ق. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال. قم: دار الشریف الرضی للنشر.
۷. ابن بابویه قمی، محمدبن علی. ۱۴۳۷ق. من لایحضره الفقیه، جلد ۱ و ۲. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۸. احمدی، علی‌اصغر. ۱۳۸۱. روانشناسی شخصیت از دیدگاه اسلامی. تهران: امیرکبیر.
۹. استیونسون، دبور. ۱۳۸۸. شهرها و فرهنگ‌های شهری. ترجمه‌ی رجب پناهی و احمد پوراحمد. تهران: وزارت مسکن و شهرسازی.
۱۰. امامقلی، عقیل، سیمون آیوزیان، علی زاده محمدی، و سید غلامرضا اسلامی. ۱۳۹۱. روانشناسی محیطی، عرصه مشترک معماری و علوم رفتاری. پژوهش‌های کاربردی در علوم رفتاری ۴ (۱۴): ۲۳-۴۴.
۱۱. پورمند، حسنی، محمدرضا بمانیان، محمدجواد مهدوی‌نژاد، و سپیده صمدزاده. ۱۳۹۴. بررسی نمود ارزش‌های اخلاقی در معماری سنتی شهرهای کویری (نمونه موردی شهر یزد). جامعه‌پژوهی فرهنگی ۶ (۲): ۱۹-۴۱.
۱۲. تیمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. ۱۳۶۶. غرر الحکم و درر الکلم. ترجمه‌ی مصطفی درایتی. قم: مرکز النشر التابع لمکتب الاعلام الاسلامی.
۱۳. جوادی آملی، عبدالله. ۱۳۹۰. اسلام و محیط زیست. قم: اسراء.
۱۴. حر عاملی، محمد بن حسن. ۱۴۰۹ق. وسائل الشیعه، جلد ۵. قم: موسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام.
۱۵. حر عاملی، محمد بن حسن. ۱۴۱۶ق. وسائل الشیعه، جلد ۱ و ۲۵. قم: مؤسسه آل‌البتیت علیهم‌السلام.
۱۶. حیاتی، حامد، بهزاد وثیق، و شیوا مدنی‌زاده. ۱۳۹۷. تجلی مؤلفه‌های اخلاقی در معماری خانه‌های سنتی اقلیم گرم و خشک ایران. اخلاق در علوم و فناوری ۱۳(۴): ۱-۷.
۱۷. خوانساری، آقا جمال. ۱۳۶۶. شرح آقا جمال خوانساری بر غرر الحکم و درر الکلم، جلد ۵. تهران: دانشگاه تهران.
۱۸. دانائی‌نیا، احمد، و مهرناز توتونچی. ۱۳۹۶. پیوند معماری و تکون رفتار اخلاقی اسلامی. فرهنگ معماری و شهرسازی اسلامی ۳ (۲): ۱-۱۶.
۱۹. رئیسی، محمدمنن. ۱۳۹۷. معماری و شهرسازی مطابق با سبک زندگی اسلامی (از تشریح وضع مطلوب تا تحلیل

- وضع موجود). قم: دانشگاه قم.
۲۰. رزاقی، هادی. ۱۳۸۷. نگرش و ایمان. قم: مؤسسه امام خمینی.
۲۱. سلیم حکیم، بسیم. ۱۳۸۱. شهرهای عربی - اسلامی (اصول شهرسازی و ساختمانی). ترجمه‌ی عارف اقوامی مقدم و محمدحسین ملک‌احمدی. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۲۲. شعاری‌نژاد، علی اکبر. ۱۳۹۲. روانشناسی رشد. تهران: اطلاعات.
۲۳. شمس شامی، محمدبن یوسف. ۱۴۱۴ق. سبل الهدی و الرشد فی سیره خیر العباد، جلد ۵. بیروت: دار الکتب العلمیه- منشورات محمد علی بیضون.
۲۴. شیروانی، علی. ۱۳۷۹. اخلاق اسلامی و مبانی نظری آن. قم: قدس.
۲۵. طبرسی، فضل‌بن حسن. ۱۳۹۰. مکارم الاخلاق. ترجمه‌ی احمد احمدزاده. قم: نور الزهرا.
۲۶. طوسی، خواجه نصیرالدین. ۱۳۵۶. اخلاق ناصری. تصحیح توسط علیرضا حیدری. تهران: خوارزمی.
۲۷. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن. ۱۳۶۵. تهذیب الاحکام، جلد ۷. التحقیق السید حسن الخراسان. الطبعة الرابعة. بی‌جا: دارالکتب الاسلامیه.
۲۸. غیائی، غلامرضا. ۱۳۹۵. آناتومی رفتار اخلاقی. رساله دکتری. قم: دانشگاه معارف اسلامی.
۲۹. قرائتی، محسن. ۱۳۹۳. سیمای مسکن و شهر اسلامی. قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
۳۰. لنگ، جان. ۱۳۸۶. آفرینش نظریه معماری: نقش علوم رفتاری در طراحی محیط. ترجمه‌ی علیرضا عینی‌فر. تهران: دانشگاه تهران.
۳۱. مجلسی، محمدباقر. ۱۴۰۳ق. بحار الانوار، جلد ۱۹، ۷۶، و ۱۰۰. بیروت: الوفاء.
۳۲. مجلسی، محمدباقر. ۱۳۷۸. ایمان و کفر از کتاب بحار الانوار، جلد ۲. ترجمه‌ی عزیزالله عطاردی قوچانی. تهران: عطارد.
۳۳. محدث نوری، حسین. ۱۴۰۸ق. مستدرک‌الوسائل، جلد ۱ و ۳. قم: مؤسسه آل‌البيت عليهم‌السلام.
۳۴. محقق حلی، جعفر بن حسن. ۱۴۰۸ق. شرایع‌الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام، جلد ۲ و ۳. قم: مؤسسه اسماعیلیان.
۳۵. محمدی ری‌شهری، محمد. ۱۳۸۶. میزان الحکمه، جلد ۱ و ۶ و ۸. ترجمه‌ی حمیدرضا شیخی. قم: دارالحکمه.
۳۶. مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۸۴. اخلاق در قرآن، جلد ۱. قم: مؤسسه امام خمینی.
۳۷. مصباح یزدی، محمدتقی. ۱۳۹۰. فلسفه اخلاق (مشکات). قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
۳۸. مغنیه، محمد جواد. ۱۳۸۶. فلسفه اخلاق در اسلام. ترجمه‌ی عبدالحسین صافی. قم: دارالکتب الاسلامیه.
۳۹. مکارم شیرازی، ناصر. ۱۳۸۵. تفسیر نمونه، جلد ۶. تنظیم احمدعلی بابایی. تهران: دارالکتب اسلامیه.
۴۰. میلتن برگر، ریموند. ۱۳۹۳. شیوه‌های تغییر رفتار. ترجمه‌ی هادی فتحی آشتیانی و علی فتحی آشتیانی. تهران: سمت.
۴۱. ناری قمی، مسعود. ۱۳۹۱. تقدس فراگیر فضا در اسلام: نگاه تکلیف‌گرا. هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی ۱۷(۴): ۴۹-۶۰.
۴۲. ناری قمی، مسعود، و محمدجواد عباس‌زاده. ۱۳۹۳. الگویی برای تنظیم رفتار در فضای معماری بر اساس الگوهای ایده‌آل رفتار کالبد در اسلام (مطالعه موردی: نمازخانه‌های فرودگاه). مطالعات شهر ایرانی اسلامی ۱(۱۸): ۶۶-۵۵.
۴۳. ناری قمی، مسعود، و مینو قره‌بگلو. ۱۳۹۴. الگوواره دانش روانشناسی محیط در تعامل با اندیشه اسلامی. پژوهش‌های معماری اسلامی ۳(۶): ۳۸-۱۹.
۴۴. نازی دیزجی، سجاده، محسن وفامهر، و احمدرضا کشتکار قلاتی. ۱۳۸۹. اخلاق در معماری. اخلاق در علوم و فناوری ۵(۳-۴): ۱۰۵-۱۱۴.
۴۵. نجفی، محمد حسن بن باقر. ۱۳۹۶. جواهر الکلام فی شرح شرایع الاسلام، جلد ۱۱-۴۰. قم: دارالکتب الاسلامیه.
۴۶. ندیمی، هادی. ۱۳۸۶. کلک دوست. اصفهان: سازمان فرهنگی تفریحی شهرداری اصفهان.
۴۷. نصر، سید حسین. ۱۳۷۵. هنر و معنویت اسلامی. ترجمه‌ی رحیم قاسمیان. تهران: دفتر مطالعات دینی هنر.
۴۸. نقره‌کار، عبدالحمید، مهدی حمزه‌نژاد، و محسن دهقانی تفتی. ۱۳۸۹. بررسی تأثیر محیط طبیعی بر رفتار و اخلاق از دید متفکران اسلامی و نتایج آن در طراحی محیط مصنوع. آرمانشهر ۳(۵): ۷۹-۹۶.
۴۹. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۸۹. تأملی در چیستی شهر اسلامی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی ۱(۱): ۱-۱۴.
۵۰. نوری، میرزا حسین. ۱۴۰۸ق. مستدرک‌الوسائل، ج ۵. قم: مؤسسه آل‌البيت لاحیاء التراث.
۵۱. ولی‌زاده اوغانی، محمدباقر، و اکبر ولی‌زاده اوغانی. ۱۳۸۹. نمود اندیشه‌های اخلاقی در ساختار فضایی خانه‌های سنتی ایران (مورد مطالعه: تکریم مهمان). تأملات فلسفی ۲(۷-۸): ۱۸۵-۲۰۳.
۵۲. ولی‌زاده اوغانی، محمدباقر، و الناز وفاپی‌پور سرخابی. ۱۳۹۷. اخلاق و ارتباط آن با معماری. اندیشه معماری ۲(۴):

.۱۸-۱

۵۳. همدانی گلشن، حامد. ۱۳۹۴. بازخوانی نظریه نحو فضا رهیافتی در معماری و طراحی شهری مطالعه موردی خانه بروجردی کاشان. هنرهای زیبا- معماری و شهرسازی ۲۰ (۲): ۹۲-۸۵.
۵۴. یاران، علی، و حسین بهرو. ۱۳۹۶. تأثیر فرهنگ و اخلاق اسلامی بر مسکن و کالبد فضایی خانه‌ها (نمونه موردی: خانه‌های عصر قاجار در شهر اردبیل). پژوهش‌های معماری اسلامی ۵ (۲): ۹۱-۱۰۷.

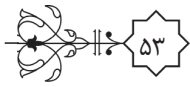
References

1. The Holy Quran. 2008. Translated by Mahdi Elahi Ghomshei. Terhan: Payam-e Azadi.
2. Nahj-al-Balagheh. 2012. Translated by Seyed Jafar Shahidi, Tehran: Elmi Farhangi.
3. Payandeh, Abulqasem. 2002. Nahj al-Fasaha (a Collection of Sayings of the Prophet (PBUH)). Tehran: Donya-ye Danesh.
4. Aghasharifian Esfehani, Mehrdad, and Ahmad Aminpour. 2015. Magnanimity Letter of Architecture: Fourteen main Principles of Professional Ethics in Architecture and Urbanism. CIAUJ 1(1): 81-100.
5. Ahmadi, Ali Asghar. 2002. Personality Psychology from an Islamic Perspective. Tehran: Amirkabir.
6. Baumeister, Roy Frederick, and Jean Marie Twenge. 2001. Personality and Social Behavior. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences (-): 11276-11281.
7. Canter, David. 1977. The Psychology of Place. London: The Architectural Press LTD.
8. Carmona, Matthew, Tim Heath, Taner Oc, and Steve Tiesdell. 2003. Public Places- Urban Spaces: The Dimensions of Urban Design. London: Architectural Press.
9. Chan, Jeffrey. 2015. Moral Agency in Architecture? The Dialectics of Spatializing Morality and Moralizing Space. In Architecture, Materiality and Society: Connecting Sociology of Architecture with Science and Technology Studies (pp. 198-214). London: Palgrave Macmillan UK.
10. Collier, Jane. 2006. The Art of Moral Imagination: Ethics in the Practice of Architecture. Journal of Business Ethics 66(-): 307-317.
11. Danaeina, Ahmad, and Mehrnaz Totonchi. 2016. The Link between Architecture and the Genesis of Islamic Ethical Behavior. Culture of Islamic Architecture and Urbanism 3 (2): 1-16.
12. Edward, Elise. M. 2012. Moral Agents in The Built Environment: Performing the Ethical Function of Architecture Through Interpretation.
13. Ghiasi, Gholamreza. 2016. Anatomy of Ethical Behavior. Ph.D. Thesis. Qom: University Of Islamic Sciences.
14. Habibi, Arash, Azam Sarafrazi, and Sedigheh Izadyar. 2014. Delphi Technique Theoretical Framework in Qualitative Research. The International Journal of Engineering and Science 3(4): 8-13.
15. Hamedani Golshan, Hamed. 2015. Space Syntax, a Brief Review on its Origins and Methods in Architecture and Urban Design (Case Study: Brojerdiha Mansion, Kashan, IRAN). Honar-Ha-Ye-Ziba, Memory Va Shahrsazi 20(2): 85-92.
16. Hayati, Hamed, Behzad Vasiq, and Shiva Madanizadeh. 2019. Manifestation of Ethical Codes in Architecture in Traditional Houses in Iran's Warm and Dry Climate. Ethics in science and Technology 13(4): 1-7.
17. Hillier, Bill. 2007. Space is the Machine. London: Space Syntax.
18. Hor Ameli, Mohammad Ibn Hassan. 1995. Wasa'il al-Shia, Volume 25. Qom: Aal al-Bayt (PBUT) Foundation.
19. Hor Ameli, Mohammad Ibn Hassan. 1989. Wasa'il al-Shia, Volume 1 and 5. Qom: Aal al- Bayt (PBUT) Foundation.
20. Ibn Abi Jomhour, Mohammad Ibn Zein-al-din. 1983. Awali Al-Laali Al-Aziziah fee Al-Ahadith Al-diniah, Volume 1. Qom: Seyyed al-shohada.
21. Ibn Babawayh Qomi, Mohammad Ibn Ali. 1986. Savab al-A'mal va Eqab al- A'mal. Qom: Al-Sharif Al-Radi Publishing House.
22. Ibn Babawayh Qomi, Mohammad Ibn Ali. 2016. Man La Yahduru al-Faqih, Volume 2. Qom: Islamic Publications Office.
23. Imamgholi, Aghil, Simon Ayvazian, Ali Zadeh mohammadi, and Seyed Gholamreza Islami. 2013.

- Environmental Psychology, the Joint Field of Architecture and Behavioral Sciences. *Applied Research in Behavioral Sciences* 4(14): 23-44.
24. Javadi Amoli, Abdollah. 2011. *Islam and the Environment*. Qom: Esra.
 25. Khansari, Agha Jamal. 1987. *Description of Agha Jamal Khansari on Ghurar al-Hikam wa Durar al-Kalim*, Volume 5. Tehran: University of Tehran.
 26. Lang, Jon. 2007. *Creating Architectural Theory: The Role of Behavioral Sciences in Environmental Design*. Translated by Alireza Einifar. Tehran: University of Tehran.
 27. Majlisi, Mohammad Baqer. 1983. *Bihar al-Anwar*, Volume 19, 76, and 100. Beirut: Al-Wafa.
 28. Majlisi, Mohammad Baqer.. 1999. *Faith and Disbelief from the Book Bihar Al-Anwar*, Volume 2. Translated by: Azizollah Atarodi Quchani. Tehran: Otared.
 29. Makarem Shirazi, Naser. 2006. *Sample Interpretation*, Volume 6. Tehran: Islamic House of Books.
 30. Mesbah Yazdi, Mohammad Taghi. 2005. *Ethics in the Quran*, Volume 1. Qom: Imam Khomeini Institute.
 31. Mesbah Yazdi, Mohammad Taghi. 2011. *Philosophy of Ethics*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.
 32. Milton Berger, Raymond. 2014. *Ways to Change Behavior*. Translated by Hadi Fathi Ashtiani and Ali Fathi Ashtiani. Tehran: Samt.
 33. Mohammadi ReyShahri, Mohammad. 2007. *Mizan al-Hikmah*, Volume 1,6,8. Translated by Hamid Reza Sheikhi. Qom: Dar al-Hikma.
 34. Moqniyeh, Mohammad Javad. 2007. *Philosophy of Ethics in Islam*. Translated by Abd al-Hussein Safi. Qom: Dar al-Ketab Eslamiah.
 35. Muhadith Nuri, Hussein. 1988. *Mostadark Al-Vasael*, Volume 1 and 3. Qom: Aal al-Bayt (PBUH) Foundation.
 36. Muhaqqiq al-Hilli, Jafar Ibn Hassan. 1988. *Sharaye al-Islam fee Masael al-Halal va al-Haram*, Volume 2. Qom: Ismaili Institute.
 37. Nadimi, Hadi. 2016. *A Pen of Friend*. Isfahan: Isfahan Municipal Cultural and Recreational Organization.
 38. Naghi Zadeh, Mohammad. 2010. *A Reflection on What an Islamic City Is*. *Studies on Iranian-Islamic City* 1(1): 1-14.
 39. Najafi, Mohammad Hassan Ibn Baqir. 2016. *Jawaher al-Kalam fee Sharh Sharaye al-Islam*, Volumes 11-40. Qom: Dar al-Ketab al-Islami.
 40. Nari Ghomi, Masoud. 2012. *The Holistic Sacredness of Space in Islam*. *Honar-Ha-Ye-Ziba, Memory Va ShahrSazi* 17(4): 49-60.
 41. Nari Ghomi, Masoud, and Mohammad Javad Abbaszadeh. 2015. *A Model for Regulating Behavior in Architecture Based on Ideal Patterns of Body Behavior in Islam (Case Study: Airport Prayer Halls)*. *Studies on Iranian-Islamic City* 1(18): 55-66.
 42. Nari Ghomi, Masoud, and Minou Gharehbaglou. 2015. *A Model of Environmental Psychology in Interaction with Islamic thought*. *JRIA* 3(6): 19-39.
 43. Nasr, Seyed Hossein. 1996. *Islamic Art and Spirituality*. Translated by Rahim Qasemian. Tehran: Office of Religious Studies of art.
 44. Nazi Dizaji, Sajjad, Mohsen Vafamehr, and Ahmad Reza Keshtkar Qalati. 2011. *Ethics in Architecture*. *Ethics in Science and Technology* 5(3-4): 105-114.
 45. Noqrehkar, Abd al-Hamid, Mahdi Hamzeh Nejad, and Mohsen Dehghani Tafti. 2011. *Analyze of Environment's Effects on Behavior and Comportment, from Islamic Intellectuals Point of View and its Results on Environment Design*. *Armanshahr* 3(5): 79-96.
 46. Nouri, Mirza Hussein. 1988. *Mustardak al-Wasail*, Volume 5. Qom: Aal Al-Bayt L-e-ahia Al-Tarath Foundation.
 47. Pourmand. Hasan Ali, Mohammad Reza Bemanian, Mohammad Javad Mahdavinejad, and Sepideh Samadzadeh. 2015. *The Place of Ethic in the Formation of Traditional Architecture of Iran Case Study: the Traditional Architecture of the City of Yazd*. *Sociological Cultural Studies* 6(2): 19-41.
 48. Qaraati, Mohsen. 2014. *The Appearance of Housing and the Islamic City*. Qom: Cultural Center for Lessons from the Quran.
 49. Raeesi, Mohammad Mannan. 2018. *Architecture and Urban Planning in Accordance with the Islamic Lifestyle (from Describing the Desired Situation to Analyzing the Current Situation)*. Qom: Qom University.

50. Rapoport, Amos. 1998. Using Culture in Housing Design. *Housing and Society* -(25):1-20.
51. Rapoport, Amos. 2005. *Culture, Architecture, and Design*. Chicago: Locke Science Publishing Company.
52. Razaghi, Hadi. 2008. *Attitude and Faith in Religious Education*. Qom: Imam Khomeini Institute.
53. Salim Hakim, Basim. 2002. *Arabic Islamic Cities (Building and Planning Principles)*. Translated by Mohammad Hossein Malek Ahmadi and Aref Aghvami Moghaddam. Tehran: Ministry of Culture and Islamic Guidance.
54. Shams Shami, Mohammad Ibn Yousef. 1994. *Sobol Al-Hoda va Al-Rashad Fee Sirat-E- Khayr Al-Eabad*, Volume 5. Beirut: Dar Al-Kitab Al-Alamiyya (Published by Muhammad Ali Beizun).
55. Shirvani Ali. 2000. *Islamic Ethics and Its Theoretical Foundations*. Qom: Qods.
56. Shoari Nejad, Ali Akbar. 2013. *Developmental Psychology*. Tehran: Ettelaat.
57. Stevenson, Deborah. 2009. *Cities and Urban Cultures*. Translated by Rajab Panahi and Ahmad Pourahmad. Tehran: Ministry of Housing and Urban Development.
58. Tabarsi, Fazl Ibn Hasan. 2013. *Makarem al-Akhlaq*. Translated by Ahmad Ahmadzadeh. Qom: Nur al-Zahra.
59. Tamimi Amadi, Abd-al-Vahed Ibn Mohammad. 1987. *Gharar Al-Hikm and Durar Al-Kalam*, Volume 1. Translated by Mostafa Derayati. Qom: Publishing Center for the Islamic Media Library.
60. Toosi, Nasir al-din. 1977. *Nasirean Ethics*. Corrected by Alireza Heydari. Tehran: Kharazmi.
61. Toosi, Abu Jafar Mohammad Ibn Hassan. 1986. *Tahzib al-Ahkam*, Volume 7. Investigated by Seyed Hassan Al-Khursan. No Place: Islamic House of Books.
62. Valizadeh Oqani, Mohammad Baqer, and Akbar Valizadeh Oqani. 2010. The Aspect of Ethical Thought in the Spatial Structure of Traditional Houses in Iran, Study Case: Guest Hospitality. *Philosophical Meditations* 2 (7-8): 185-203.
63. Valizadeh Oqani, Mohammad Baqer, and Elnaz Vafaeipoor Sorkhabi. 2018. Ethics and its Relation to Architecture. *Journal of Architectural Thought* 2(4): 1-18.
64. Yaran, Ali, and Hussein Behroo. 2017. The Influence of Islamic Culture on the Housing and Manifestation in Space Had Homes (Case Study: Qajar Epoch Homes in the Town of Ardabil). *JIRA* 5(2): 91-107.

Explaining the components of the environment that supports moral behavior from the perspective of Islamic thought

Yahya Jamali

PhD student of Faculty of Architecture and Urban Planning, Art University of Isfahan, Isfahan, Iran

Minou Ghareh Baglou

Email: m.gharehbaglou@tabriziau.ac.ir (*Corresponding Author*)

Professor of Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

Mohammad Jamali

Undergraduate student of technical and engineering faculty, Shahed University, Tehran, Iran

Received: 1402/11/04

Accepted: 1401/08/10

Abstract

The environment around people can affect the formation of their behavior. If the environment does not play the desired role, a part of the chain of moral guidance of the individual and consequently the society will be disturbed. The question of this research is about what are the physical characteristics of the environment that supports ethical behavior. The purpose of the research is to provide physical examples for the environment that can provide a suitable platform for moral actions from the perspective of Islamic thought. This research has been done with qualitative approach and analytical descriptive method and using library resources. In order to answer the research question, the nature of behavior and types of ethical behavior were investigated first. Then the influencing factors on behavior were studied, one of which was the surrounding environment. After that, theories related to how the environment affects behavior were discussed. By examining the environment at three perceptual, behavioral, and physical levels, some of the moral orders found in religious sources at two perceptual and behavioral levels, under the title of religious anthropology and religious sociology, were identified and the factors causing disruption in these orders were identified. Finally, relying on the enabling nature of the environment and the theory of The Holistic Sacredness of Space, physical examples related to each of the perceptual and behavioral parts of the environment were presented in public spaces. With the realization of the physical characteristics presented regarding each of the levels of the environment, we can hope that the environment will become a platform for moral affairs.

key words: Moral behavior, Place, Possibility, Islamic ethics

